

SPOTKANIE INFORMACYJNE DLA GMIN CZĘŚĆ I

Inteligentna wieś

Interwencja I.10.10, obszar B • PS WPR 2023–2027

Urząd Marszałkowski Województwa Opolskiego

24 września 2026 r.

DEPARTAMENT PROGRAMÓW
OBSZARÓW WIEJSKICH

SAMORZĄD
Województwa Opolskiego

Dofinansowane przez
Unię Europejską

Plan spotkania

1 Na co inteligentne wsie są odpowiedzią

2 Skąd się wzięły — 30 lat polityki wiejskiej UE

3 Czym są, w trzech zdaniach

4 Co można zrobić — katalog typów projektów

5 Co już zrobiono — 7 przykładów z Polski, 12 z Europy

6 Ile tego jest i co będzie dalej

7 **Koncepcja jako dokument · zalecenia dla wnioskodawców**

8 Pięć rzeczy, które zabijają projekt

Zasady i warunki ubiegania się o wsparcie — **osobny blok**

Na co inteligentne wsie są odpowiedzią

Depopulacja i starzenie się

W 2024 r. ubytek naturalny na wsi: ok. 50 tys. osób. Prognoza GUS 2023–2060: ludność gmin wiejskich i miejsko-wiejskich spadnie do ok. 75% stanu z 2022 r.; **dwie na trzy gminy skurczą się o co najmniej 30%.**

Zanik usług i koncentracja

Cięcia w usługach publicznych, centralizacja, upadanie transportu. ENRD: efekt ten występuje **także tam, gdzie ludności nie ubywa.**

Przepaść cyfrowa — trzy luki

Sieci szerokopasmowe, dostępność usług, **umiejętności cyfrowe**. Dostęp >30 Mb/s ma **59%** gospodarstw wiejskich w UE wobec **87%** średnio (dane 2017).

Klimat i środowisko

Rolnictwo i leśnictwo są bardziej narażone na burze, powódzie i susze; jako pierwsze odczuwają skutki utraty różnorodności biologicznej.

Województwo opolskie

89,7%

gmin traci ludność

61 z 68 gmin województwa. Najwyższy odsetek w kraju. Podlaskie 89,5%, świętokrzyskie 87,6%, lubelskie 84,5%. Średnia krajowa: 61,8%.

42,2

mediana wieku na wsi

Polska wieś: 39,5. Najwyższa wartość wśród województw. Opolskie ma też **najmniejszą w Polsce różnicę wieku między miastem a wsią**.

1 017

wsi — najmniej w Polsce

Mazowieckie: 7 843. Sieć osadnicza skoncentrowana: mniej wsi, ale większych. Saldo migracji 2024 w województwie: -1,2 na 1 000 przy +0,25 w Polsce.

Skąd się wzięła inteligentna wieś (1)

1996

I Deklaracja z Cork — „Żywotna wieś”

Już wtedy wskazano integrowanie technologii informacyjnych jako jeden z kluczowych elementów rozwoju zrównoważonego wsi — obok infrastruktury, szkoleń i edukacji. Podniesiono także partycypację społeczną i oddolność.

2015

Pierwsza definicja smart village

A. van Gevelt, L. Holmes — wizja dla Azji i Afryki: dostęp do nowoczesnych źródeł energii, bezpieczeństwo żywnościowe, podstawowa edukacja, opieka zdrowotna.

2016

Deklaracja z Cork 2.0 — „Lepsze życie na obszarach wiejskich”

Ponad 300 uczestników, dziesięciopunktowy program. Wskazano konieczność pokonania przepaści cyfrowej — w zakresie sieci i kompetencji mieszkańców. Dokument, od którego liczy się właściwa historia koncepcji w UE.

Skąd się wzięła inteligentna wieś (2)

2017

„EU Action for Smart Villages”

Pierwsza robocza definicja. Koncepcja od początku wychodzi poza WPR.

**2017–
2019**

Projekt pilotażowy

Zainicjowany przez **Parlament Europejski**, nie Komisję.

2018

Deklaracja z Bled

Osiem obszarów integracji — w tym **innowacje społeczne**.

2019

Rok instytucjonalizacji

Start Smart Rural 21. W Polsce „Moja SMART wieś” i warsztaty w MRIRW.

**2020–
2023**

Smart Rural 21

21 wybranych wsi, w tym **Tomaszyn w Polsce**. Guidebook 2022.

2022

Deklaracja z Kielc

Nowa rola inteligentnych wsi: **odporność społeczności na kryzysy**.

2023–27

PS WPR — tu jesteśmy

I.13.1 koncepcje, ścieżka LGD → **I.10.10 obszar B** projekty.

Definicja Komisji Europejskiej, 2017

Społeczności lokalne, które opierają się na własnych mocnych stronach i zasobach oraz rozwijają nowe możliwości. Sieci i usługi — tradycyjne i nowe — są ulepszane za pomocą technologii cyfrowych i telekomunikacyjnych, innowacji i lepszego wykorzystania wiedzy.

„Koncepcja nie proponuje uniwersalnego rozwiązania — jest wrażliwa terytorialnie, oparta na potrzebach, potencjale i strategii danego terytorium.”

Podmiotem jest **społeczność**, nie obszar i nie obiekt

Punktem wyjścia są **własne zasoby**, nie dostępne finansowanie

Nie ma wzorca do skopiowania od sąsiada

Technologia jest narzędziem, nie warunkiem

Technologie cyfrowe usprawniają funkcjonowanie wsi, ale ich zastosowanie nie jest warunkiem koniecznym, by nazwać ją inteligentną.

z definicji wypracowanej w projekcie pilotażowym Parlamentu Europejskiego, 2019

Cztery zasady ENRD (2018)

1

Technologie cyfrowe — **gdy**
przybliżają do celu

2

Myślenie poza granicami wsi

3

Nowe formy współpracy:
rolnicy, gmina, biznes,
mieszkańcy

4

Myślenie samodzielne — brak
jednego modelu

Gdzie realnie mieszczą się rozwiązania smart

1

Usługi publiczne

- e-zdrowie, e-opieka
- edukacja zdalna
- transport (telebusy)
- energetyka (OZE)
- bezpieczeństwo, monitoring

2

Zarządzanie publiczne

- e-administracja
- odpady — czujniki napętnienia
- planowanie przestrzenne
- monitoring jakości powietrza

Jedyna kategoria, w której podmiotem zmiany jest sam urząd

3

Przedsiębiorczość

- rolnictwo precyzyjne
- handel online wyrobami lokalnymi
- turystyka wiejska
- współdzielenie sprzętu

W czym może mieścić się projekt — sześć obszarów

01

Usługi publiczne

- bus na żądanie („telebus”)
- przystąpienie do systemu e-opieki nad seniorami

02

Środowisko

- zabudowa biologiczna skarp zagrożonych osunięciem
- wymiana pieca w świetlicy z inwentaryzacją kotłów na paliwa stałe

03

Edukacja i kompetencje

- cykl szkoleń cyfrowych dla mieszkańców
- zimowa akademie aktywnego mieszkańca

04

Przedsiębiorczość

- platforma internetowa sprzedaży produktów lokalnych

05

Czas wolny

- pumptrack
- trasy narciarstwa górskiego i single tracki

06

Przestrzeń

- rewitalizacja terenu starej mleczarni — nowe centrum wsi

W źródle większość pozycji opatrzone dopiskiem „w partnerstwie”

Większość opisanych w literaturze inicjatyw smart village kosztowała od kilku tysięcy do kilkuset tysięcy złotych.

Nie kopiujecie budżetu —
kopiujecie logikę:

problem → społeczność → rozwiązanie → trwałość

Wyzwaniem nie jest znalezienie pomysłu na dużą inwestycję. Wyzwaniem jest **spięcie kilku rozwiązań w spójną całość** odpowiadającą na jedną diagnozę.

Nowy model hospicjum na terenach wiejskich

gmina Michałowo, woj. podlaskie · od 2012

PROBLEM

Podlasie to jeden z najstarszych demograficznie regionów Polski; w niektórych gminach ponad 40% mieszkańców to seniorzy. Brak ośrodków hospicyjnych poza większymi miastami.

KTO

Fundacja Hospicjum Proroka Eliasza. Zasięg działania: gminy Narew, Narewka, Michałowo, Gródek, Zabłudów.

MODEL

Opieka w domu pacjenta: lekarz śr. 2× w miesiącu, pielęgniarka śr. 2× w tygodniu, fizjoterapeuta, psycholog, dietetyk wg potrzeb. Edukacja rodzin.

SKALA

15 mln zł

budowa hospicjum stacjonarnego; darowizny, dotacje, refundacja NFZ

Centrum Produktu Lokalnego — „Paczka od rolnika”

Rzuchowa, woj. małopolskie

GENEZA

Z inicjatywy LGD Dunajec-Biała powstała „Paczka od rolnika”, która przekształciła się w stowarzyszenie, a stowarzyszenie zbudowało Centrum.

OBIEKT

Ok. 400 m², wpisany w krajobraz: sala konferencyjno-szkoleniowa na 60 osób + dwie mniejsze (30 i 15), studio kuchenne, sklepik z produktami lokalnymi.

MODEL

Rolnicy prowadzą sprzedaż bezpośrednią pod wspólną marką; stowarzyszenie GRUPA ODROLNIKA koordynuje i promuje. Lepsza cena dla rolnika, tańsza i świeższa żywność dla konsumenta.

KOSZT

842 319,50 zł

276 020 zł z PROW 2007–2013 + 566 299,50 zł środków własnych stowarzyszenia (odpisy 1% za lata 2012–2013)

Wiejska e-skrzynka — grupa operacyjna EIP-AGRI

woj. kujawsko-pomorskie · lider: KPODR w Minikowie · partner naukowy: UTP w Bydgoszczy

DROGA DO PROJEKTU

2017–2018 · szkolenia z przetwórstwa mleka

→ uruchomienie produkcji serów w kilkunastu gospodarstwach

→ integracja rolników wokół RHD i sprzedaży bezpośredniej

→ **2018** · koncepcja grupy operacyjnej

KONSORCJUM

40 → 17

Przewinęło się ponad 40 potencjalnych partnerów; umowę podpisało 17, w tym 12 rolników i 4 przedsiębiorstwa. Zasięg: 7 powiatów.

TRZY MODELE NARAZ

- platforma sprzedażowa
- grupy zakupowe konsumentów w miastach
- sklepy przyzagrodowe

Źródło finansowania: działanie „Współpraca”, PROW 2014–2020

Mniszek, gmina Dragacz — „Nie ciafrotać, jeno robić!”

woj. kujawsko-pomorskie · dwie mieszkanki, Dorota i Sylwia Dembińskie, bez struktury formalnej

DZIAŁANIA

- warsztaty przeciw wykluczeniu cyfrowemu dla pokolenia 50+
- „Dziadki—dziatkom. Historia, która nas otacza”
- „Żem je Kociewiak” — folk w sztuce dekoratorskiej i tworzeniu odzieży
- „Nasi sąsiedzi, których nie znamy” — młodzi uczą się umiejętności od sąsiadów

Cel w ujęciu liderek: pokazać świat szerszy niż najbliższe otoczenie

INWESTYCJE

14 tys. zł

ogród deszczowy (NFOŚiGW)

4 tys. zł

oświetlenie LED w centrum rekreacyjnym

Trzy krótsze przypadki

Poniec wielkopolskie

Przewodnik w rzeczywistości rozszerzonej — aplikacja pozwalająca zobaczyć nieistniejące już miejsca i sfotografować się przy nich. Dziś służy także do lekcji historii lokalnej.

Fucco Design + Stowarzyszenie Wspierania Przedsiębiorczości Powiatu Gostyńskiego + Gmina Poniec; środki LGD Kraina Lasów i Jezior

Rzecenica pomorskie

Zdiagnozowano, że w gminie jest wiele zdolnych dzieci, którymi nikt się nie zajmuje. Powstały warsztaty na układach Arduino Uno.

Intencja inicjatorów: nowoczesna wieś, w której zostają strefy wolne od zasięgu — żeby dało się być „in life”, a nie tylko „online”.

Niedźwiady wielkopolskie

Centrum Astronomiczno-Kulturalno-Dydaktyczne — największe w Polsce amatorskie obserwatorium astronomiczne, prowadzone przez Pałucko-Pomorskie Stowarzyszenie Astronomiczno-Ekologiczne „Grupa Lokalna”.

Zajęcia dla uczniów ze specjalnymi potrzebami rozwojowymi i edukacyjnymi

Siedem przykładów. Co je łączy?

Żaden nie zaczął się od dostępnego funduszu.

W czterech z siedmiu technologia jest marginalna albo nieobecna.

W pięciu inicjatorem nie był urząd gminy.

We wszystkich rozwiązanie odpowiadało na problem, który ktoś wcześniej nazwał.

Vaux-sur-Sûre — wielofunkcyjny obiekt jako efekt konsultacji

Punktem wyjścia były konsultacje z mieszkańcami gminy, które pozwoliły zidentyfikować ich rzeczywiste potrzeby.

EFEKT

Nowy obiekt łączący **salę kulinarną**,
biuro turystyczne i **przestrzeń roboczą**

CEL

Zwiększenie dostępności usług i
pobudzenie gospodarki lokalnej

DLACZEGO TEN PRZYKŁAD

Jedna inwestycja, wiele funkcji, **jedna
diagnoza**

Trzy rozwiązania dla rozproszonego osadnictwa

Formentera

Hiszpania · 2014–2015

System lokalizacji domów na wyspie, ułatwiający dotarcie usługodawcom i służbom ratowniczym do odizolowanych mieszkańców. Projekt objął także szkolenia użytkowników aplikacji.

Thisted

Dania · 2016–2017

Aplikacja i platforma dla służb ratunkowych — transmisja obrazu na żywo z minimalnym opóźnieniem, ułatwiająca lokalizację oddalonych domostw.

Suodenniemi

Finlandia · 2017–2018

Digi-Hub for Elderly People — hub cyfrowy otwarty w **lokalnej bibliotece**; wdrażanie technologii odpowiadających potrzebom starszych mieszkańców.

Cztery rozwiązania gospodarcze

Remmesweiler

Niemcy · 2018–2021

Platforma umożliwiająca zamawianie produktów lokalnych o dowolnej porze; cel: ożywienie lokalnych łańcuchów produkcyjnych i pobudzenie życia społecznego wsi.

Móra d'Ebre

Hiszpania · 2014–2017

Cowocat_Rural — wiejskie przestrzenie do wspólnej pracy, przyciąganie i zatrzymywanie talentów, sieci współpracy oparte na ICT.

Bergerac

Francja · 2015–2016

The WAB — pomoc lokalnym przedsiębiorcom w transformacji cyfrowej: analiza rozwiązań, mapy rozwoju cyfrowego, szkolenia.

Jokioinen

Finlandia · 2015–2019

Promocja owsa i budowa własnej marki na rynek eksportowy, nawiązanie partnerstw międzynarodowych.

Smart Rural 21

Ostana Włochy — e-samochody i współdzielenie przejazdów w terenie górskim

Stanz im Mürztal Austria — społeczność energetyczna powiązana z lokalną gospodarką, walutą i systemem rozliczeń

Profondeville Belgia — kompetencje pracowników **władz lokalnych** w pracy z danymi lokalnymi

Babina Greda Chorwacja · **Kythera** Grecja — współpraca z uniwersytetami

Wybrano 21 wsi.
Projekt śledziło ok. 200 kolejnych.

Tomaszyn Polska — rolnictwo regeneracyjne, odbudowa starych budynków, planowanie krajobrazu

Raudanmaa Finlandia — łączność szerokopasmowa

USAGES, Renage Francja — projekt, którego założeniem było celowe stosowanie rozwiązań o **niskim poziomie zaawansowania technologicznego**

smartrural21.eu — baza rozwiązań, arkusze informacyjne 21 wsi z budżetami i strukturą zarządzania

To jest pilotaż. Co to naprawdę znaczy

16

równych kopert wojewódzkich

1 802 940

EUR

środków EFRROW na województwo

co stanowi:

28,85 mln EUR EFRROW na obszar B w całym kraju

15,4% środków EFRROW interwencji I.10.10

ułamek procenta budżetu WPR 2023–2027 dla Polski

Polska jest w gronie 12 państw UE, które zdecydowały się na wsparcie bezpośrednie — obok Austrii, Chorwacji, Finlandii, Grecji, Hiszpanii, Irlandii, Litwy, Luksemburga, Portugalii, Węgier i Włoch. W 9 państwach wsparcie ma charakter pośredni, w 6 nie uwzględniono inteligentnych wsi w planie strategicznym.

Perspektywa po 2027

Kierunek polityki jest przesądzony, kształt instrumentu — nie

Długoterminowa wizja dla obszarów wiejskich UE do 2040 r.

Wskazano wprost, że **inteligentne wsie będą należeć do filarów rozwoju lokalnego kierowanego przez społeczność**. Cztery obszary działania: obszary wiejskie silniejsze, lepiej skomunikowane, odporne i zamożne.

Pakiet 2028–2034

Wśród sygnalizowanych kierunków: agri-tech, mikrosieci energetyczne, magazynowanie energii, **finansowanie projektów z potencjałem skalowania**.

CO Z TEGO WYNIKA PRAKTYCZNIE

Koncepcja przetrwa ten nabór.

Czy po 2027 r. będzie kolejny nabór w tej formie, jeszcze nie wiadomo — projekt rozporządzenia w sprawie PPKR dopuszcza wsparcie strategii inteligentnych wsi, ale decyzja krajowa jest w toku. Koncepcja opracowana teraz nie traci jednak ważności wraz z rozstrzygnięciem konkursu: to dokument o rozwoju miejscowości, nie załącznik do jednego wniosku.

Logika interwencji

KONCEPCJA MÓWI

mikroskala, sołectwo, oddolność,
mniejsza dominacja gminy

TA INTERWENCJA MÓWI

gmina lub związek międzygminny jako
inwestor i beneficjent, projekt
wielomilionowy, kilkanaście operacji w
kraju

OCENA

Badacze IRWiR PAN: taka konstrukcja
**nie do końca wpisuje się w założenia
konceptji** — zwłaszcza w część
dotyczącą oddolności i mikroskali

CO Z TEGO WYNIKA

Jesteście beneficjentem, ale nie jesteście autorem projektu.

Koncepcja inteligentnej wsi — czym jest ten dokument

Prosty dokument o rozwoju jednej miejscowości: wizja — gdzie społeczność chce być za 5–10 lat — wyprowadzona z jej wyzwań i własnych zasobów, przełożona na listę działań oraz na zasoby ludzkie i finansowe potrzebne do ich realizacji.

Koncepcja ma służyć długofalowemu myśleniu i nowym pomysłom w społeczności — a nie wymogom formalnym.

Dokument **społeczności** — prosty, aktualizowalny, jej własność

Rdzeń: **proces** · **SWOT** · **włączenie mieszkańców** · projekty

Macie koncepcję z naboru LGD?
Sprawdźcie, czy nadal opisuje waszą wieś

Jak powstaje dobra koncepcja

Pięć kroków mapy drogowej Smart Rural 21

1

Rozpoczęcie

kto zwołuje i po co;
pierwsze dwie–trzy
zaangażowane osoby

2

Mapowanie

kontekst miejscowości,
zasoby, interesariusze

3

Angażowanie

mieszkańcy i partnerzy
przy stole, nie w
rozdzielniku

4

Projektowanie

wizja na 5–10 lat, cele,
wybór działań

5

Dokument

krótki zapis całości z
planem wdrożenia i
finansowania

Zalecenie: pisanie jest krokiem piątym — cztery wcześniejsze to praca z ludźmi. Zaczynjcie **od szablonu i strategii 21 wsi** na smartrural21.eu.

Zalecenia dla wnioskodawców (1–5)

1

Zacznijcie od jednego zdania o problemie, nie o inwestycji.

Jeśli pierwsze zdanie opisu brzmi „chcemy wybudować”, a nie „mamy problem polegający na” — to jeszcze nie jest projekt inteligentnej wsi.

2

Jedna diagnoza, kilka działań — nie odwrotnie.

Kilka rozwiązań spiętych jedną diagnozą to projekt. Kilka diagnoz dobranych do gotowej listy inwestycji to lista inwestycji.

3

Nie zlecajcie koncepcji na zewnątrz — zlećcie wsparcie procesu.

Ekspert ma być „otwieraczem oczu”, pokazującym rozwiązania, o których społeczność sama by nie pomyślała. Nie ma być autorem.

4

Znajdźcie partnera, zanim znajdziecie wykonawcę.

Model poczwórnej helisy: publiczne + prywatne + badawcze + społeczne.

5

Udokumentujcie proces od pierwszego spotkania.

Lista obecności, zdjęcie z zebrania, notatka, wynik ankiety. Nie da się tego odtworzyć po fakcie.

Zalecenia dla wnioskodawców (6–10)

6

Odpowiedzcie na pytanie o trwałość, zanim ktoś je zada.

Co dzieje się, gdy kończy się finansowanie? Co dzieje się, gdy odchodzi osoba, która to prowadziła? Projekt oparty na infrastrukturze przetrwa jako obiekt — oparty na wspólnocie przetrwa jako funkcja.

7

Nazwijcie liderów, ale nie jednego.

Na starcie wystarczą jedna–dwie zaangażowane osoby. Do przetrwania potrzeba kilku. Warunek: robią to z przekonania, nie dla pieniędzy.

8

Element cyfrowy — ale wynikający z potrzeby.

Komponent cyfrowy jest oczekiwany. Musi być odpowiedzią na coś, co wcześniej opisaliście jako problem.

9

Nie zgłaszajcie tego, co i tak musicie zrobić.

ETO wykazał, że w Saksonii ze środków LEADER sfinansowano m.in. 112 projektów oświetlenia ulicznego, 84 dotyczące dróg wiejskich i 62 przedszkolne — czyli ustawowe zadania władz lokalnych.

10

Zacznijcie od bazy, nie od kartki.

smartrural21.eu — arkusze informacyjne 21 wsi z budżetami i strukturą zarządzania.

Gdzie właściwie jesteśmy?

Pięć faz transformacji cyfrowej wsi

1

Wykluczenie

brak infrastruktury, brak kompetencji, brak popytu

2

Podłączenie

infrastruktura jest, korzystanie sporadyczne

3

Zaangażowanie

mieszkańcy korzystają, pojawiają się pierwsze lokalne inicjatywy

4

Doświadczenie

rozwiązania cyfrowe wpisane w usługi i życie codzienne

5

Gracz

wieś tworzy własne rozwiązania i dzieli się nimi z innymi

Zalecenie: zdiagnozujcie fazę, w której jesteście, i zaplanujcie przejście o **jeden poziom wyżej**. Projekt, który przeskakuje trzy fazy naraz, nie zostanie wykorzystany.

Pięć rzeczy, które zabijają projekt inteligentnej wsi

1

Koncepcja pisana pod fundusz

Smart Rural 21: strategia tworzona wyłącznie po to, by uzyskać dostęp do finansowania, szybko traci energię i nie zostaje zrealizowana.

2

Koncepcja zlecona konsultantowi

Formalnie poprawna, społecznie pusta. Opracowanie i wdrożenie strategii nie może być projektem jednej osoby ani zadaniem oddanym na zewnątrz.

3

Technologia bez zdiagnozowanej potrzeby

Główny błąd przeniesiony ze smart cities: wdrażane nowości nie odpowiadają realnym potrzebom mieszkańców.

4

Zadanie własne gminy przebrane za projekt SV

Wykazane przez Europejski Trybunał Obrachunkowy przy LEADER.

5

Mylenie „nowego” z „innowacyjnym”

Innowacja to nowość **na danym obszarze** — produkt, usługa, proces, technologia, **metoda organizacji** lub **sposób wykorzystania zasobów**, a także udoskonalenie tego, co już istnieje.

Plan
Strategiczny dla
Wspólnej
Polityki
Rolnej
na lata **2023-2027**

Dziękujemy za uwagę.

Inteligentna wieś to nie wieś z technologią.

To wieś, która wie, czego chce, i umie to zorganizować.

+48 77 44 83 250

pswpr.opolskie.pl

Materiał opracowany przez Urząd Marszałkowski Województwa Opolskiego
Instytucja Zarządzająca Planem Strategicznym dla Wspólnej Polityki Rolnej na lata 2023-2027 – Minister Rolnictwa i Rozwoju Wsi

DEPARTAMENT PROGRAMÓW
OBSZARÓW WIEJSKICH

SAMORZĄD
Województwa Opolskiego

Dofinansowane przez
Unię Europejską

Źródła

DOKUMENTY I PROGRAMY UE

Komisja Europejska, *EU Action for Smart Villages*, 2017

Komisja Europejska, *Pilot Project on Smart Eco-Social Villages — Final Report*, 2019

Komisja Europejska, *Preparatory Action — Smart Rural Areas in the 21st Century (Smart Rural 21) — Final Report*, 2022

E. Ocsko i in., *Guidebook on How to Become a Smart Village*, Smart Rural 21, 2022

Komisja Europejska, *Długoterminowa wizja dla obszarów wiejskich UE do 2040 r.*

Materiały projektu Smart Rural 27 (umowa Agri 2020-0332)

Deklaracja z Cork (1996) · Cork 2.0 (2016) · Bled (2018) · Kielce (2022)

ENRD, *Przegląd Obszarów Wiejskich UE* nr 26, 2018

EU CAP Network — baza dobrych praktyk, kategoria Smart Villages

Europejski Trybunał Obrachunkowy, sprawozdanie specjalne nr 10/2022 (CC BY 4.0)

Plan Strategiczny dla WPR na lata 2023–2027

OPRACOWANIA NAUKOWE I KRAJOWE

Ł. Komorowski, *Smart villages jako koncepcja rozwoju obszarów wiejskich*, IRWiR PAN 2025 (CC-BY 4.0)

Ł. Komorowski, A. Rosa, S. Kalinowski, *Koncepcja smart villages — czy to kolejny etap odnowy wsi?*, *Wieś i Rolnictwo* 3(200)/2023 (CC BY 4.0)

S. Kalinowski, Ł. Komorowski, A. Rosa, *Koncepcja smart villages. Przykłady z Polski*, IRWiR PAN 2021

Polska wieś 2022 i 2026. Raport o stanie wsi, IRWiR PAN / FDPA

Inteligentna Wieś, FAOW na zlecenie CDR w Brwinowie, 2019 (operacja KSOW)

J. Nazarko, K. Bokun, *Smart villages. Koncepcja i próby wdrożenia*, Politechnika Białostocka 2024 (CC BY-NC-ND 4.0)

A. Martinez Juan, J. McElDowney, *Smart villages — concept, issues and prospects for EU rural areas*, EPRS, 2021

M. Wójcik (red.), *Inteligentny rozwój obszarów wiejskich*, Global Point 2018

Dane GUS — Prognoza ludności 2023–2060, *Rocznik Statystyczny Woj. Opolskiego* 2025 (US w Opolu)